

НЯКОЛКО ЩРИХА ОТ ЛИНГВИСТИЧНАТА ВСЕЛЕНА НА РОМАН ЯКОБСОН (1896 – 1982)

Стефана Димитрова

Институт за български език – Българска академия на науките

Резюме. Статията разглежда модела на Роман Якобсон за автономността на лингвистиката и отношенията ѝ с другите хуманитарни науки. Якобсон подхваща и развива идеята на Сапир, че съвременният лингвист не може да се ограничи в традиционната си област. Той тълкува автономията и интеграцията като две взаимно допълващи се понятия.

Ключови думи: Роман Якобсон; Едуард Сапир; лингвистична автономия; науки за човека

Когато Роман Якобсон почина, професор Владимир Звегинцев написа едно писмо до американския си ученик Чарлс Грибъл, в което с учудваща точност и прецизност очертава лингвистичната вселена на великия си сънародник и я противопоставя на силно доминиращата по онова време теория на Фердинанд дьо Сосюр. Съпоставката на Сосюр и Якобсон е отделна, много сериозна тема и тук няма да се коментира подробно. Но самото представяне на теоретичните постулати на Якобсон все още не е сторено по подходящ начин в нашата лингвистика и този толкова популярен автор всъщност не е достатъчно добре известен на читателската публика. Известни са поотделно изследванията му по звуковите закони на детската реч, по принципите на историческата фонология, по общата теория на падежа, по езиковите проблеми на мозъчните нарушения, но цялостната представа за него би могла да бъде по-адекватна, ако се проследят разсъжденията му за връзката на лингвистиката с другите науки. Затова в по-нататъшното изложение ще бъдат коментирани постулати от концептуалната рамка на основополагащия му теоретичен труд *Лингвистиката и отношенияето ѝ към другите науки* (Jakobson 1970).

Анализирайки релациите между лингвистиката и другите науки за човека, Якобсон отбелязва сблъсъка на идеята за автономия на лингвистиката, изказана от Антоан Мейе на Първия лингвистичен конгрес в Хага през 1928 г., с по-новото виждане на Едуард Сапир, формулирано наскоро след този конгрес и призоваващо към значително разширяване на лингвистичните хоризонти:

според Сапир лингвистите независимо от желанието си „трябва повече да се интересуват от различните антропологични, социологически и психологически проблеми, настъпващи в сферата на лингвистиката“, защото „съвременният лингвист не може да се затваря в традиционната си област. Ако не му липсва въображение, той трябва повече или по-малко да вниква във въпросите, свързващи лингвистиката с антропологията, с историята на културата, със социологията, психологията и философията, а така също с редица по-далечни области като например физиката и физиологията“ (Sapir 1929, p. 166). Към тези Сапирови разсъждения Якобсон веднага добавя нещо много важно: при липсата на тясна връзка между двете взаимнодопълващи се понятия – автономията и интеграцията – лингвистичното изследване рискува да тръгне по неверен път: или идеята за автономия ще се изроди в сепаратизъм и изолационизъм, пагубен като всички ограничени интереси, или ние ще тръгнем по противоположния път и ще компрометираме разумния принцип на интеграцията чрез замяна на необходимата автономия с някаква агресивна хетерономия. Следователно трябва да се отдели еднакво внимание както на особеностите на структурата и развитието на всички отделни области на знанието, така и на общите им основи и на тяхната взаимозависимост.

Идеите на Сапир, подхванати и доразвити от Якобсон, зазвучават с пълна сила на X международен конгрес по лингвистика в Букурещ, 1967 г. Там повечето от участниците напълно споделят идеята, че проблемите на взаимовръзката на всички науки за човека са концентрирани около лингвистиката. Якобсон обяснява този факт с изключително подредената и затворена структурираност на езика и с важната роля, която той играе в културата; от друга страна, и антрополозите, и психолозите признават, че лингвистиката е най-развитата и най-точната наука за човека и следователно става модел за другите хуманитарни науки. По този повод особено интересни са констатациите на Жан Пиаже (Piaget 1966), който всъщност споделя мнението на Чарлс Пърс, изказано още в началото на XX век, че „обширната и прекрасно разработена наука за езика“ заема особено място „сред изследванията на мисловната дейност и нейните продукти“ (Peirce 1965, part C, § 271).

Според Якобсон за разлика от другите науки за човека, които са възникнали доста късно, изследването на езика започва още от дълбока древност; историята ни предоставя най-старото от всички граматически описания – граматиката на шумерския език, съставена преди повече от четири хилядолетия. Както в лингвистичната теория, така и в емпиричните изследвания може да бъде проследена една променлива и в същото време непрекъсната традиция, идваща от древна Индия и древна Гърция, преминаваща през Средновековието и Възраждането, през епохите на Рационализма и Просвещението и пронизваща различните научни направления на нашето време. Именно богатият научен опит в езикознанието е бил повод за съмнения относно възможността

науките за човека да образуват такова „превъзходно междудисциплинарно съдружество“ като това, което свързва естествените науки, тъй като строгата логическа приемственост и йерархичната подреденост на базисните понятия в хуманитарната област силно изостават (Piaget 1966, p. 2). Но Якобсон уверено твърди, че подобни съмнения отразяват онези ранни опити за класификация на науките, които не са вземали под внимание ролята на науката за езика. Според него, ако за изходна точка при подреждането на споменатите науки се приеме науката за езика, то една система, базирана на принципиалното родство на класифицираните обекти, ще получи твърда теоретична основа.

Разсъжденията на Якобсон се развиват в следната посока: според него вътрешната логика, присъща на науките за човека, изисква последователно подреждане, съзвучно на връзките и сцепленията, съществуващи в естествените науки. Езикът е една от съществуващите знакови системи, а лингвистиката, като наука за езиковите знакове, е органична част на семиотиката, чиито първи очертания се появяват в „Опит върху човешкия разум“ на Джон Лок (Locke 1690). Якобсон проследява развитието на семиотиката и стига до извода, че тази нова наука се е развивала спонтанно и стремително, като подчертава решаващата роля на Фердинанд дьо Сосюр в този процес: и Джон Лок, и Сосюр виждат в езика централната и най-важната от всички семиотични системи. Именно под прякото влияние на техните постулати Ленард Блумфийлд подчертава, че на лингвистиката принадлежи най-големият принос за развитието на семиотиката (Bloomfield 1939). И тук отново Якобсон прави своя коментар: в същото време, всяка съпоставка на езика с една или друга знакова система от друг тип има непреходно значение за лингвистиката, тъй като така се откриват както свойствата, обединяващи езиковата система с всички или с някои от другите семиотични системи, така и специфичните свойства на естествения език. Отношенията между вербалната система и другите знакови системи могат да служат за изходен пункт при класификацията на знаковите системи.

Якобсон отбелязва една много важна черта на естествените езици като знакови системи. Той твърди, че въпреки очевидната структурна автономия на всички знакови неезикови системи, те са привлекли вниманието на двама водещи лингвисти – Едуард Сапир и Емил Бенвенист. Сапир пише, че „фонетичният език доминира над всички други видове комуникативен символизъм“ (1963, p. 7); според Бенвенист „езикът е символна система в чист вид“, а всички други комуникативни системи „са производни на езика и предполагат неговото съществуване“ (Benveniste 1966, p. 28). И тъй като в изследователското ползрение на Якобсон неизменно присъства детската реч, той и тук търси потвърждение на това твърдение в езиковото развитие на децата: „Първичният характер на езиковите знакове спрямо всички други видове съзнателна семиотична човешка дейност се потвърждава от изслед-

ванията на развитието на децата. „Комуникативният символизъм“ на жестовете на детето, което умее да говори, се различава съществено от рефлексивните движения на детето, което не владее езика“ (Jakobson 1985, p. 376). Оттук Якобсон определя предмета на семиотиката като комуникация, осъществявана чрез съобщения от най-различен вид, докато за предмет на лингвистиката признава само комуникацията, реализирана с помощта на съобщения, изразени на естествен език. Следователно втората наука има по-тесен предмет на наблюдение, въпреки че всяка една човешка извънезикова комуникация предполага съобщения на някакъв естествен език, докато обратното не се наблюдава – съобщенията на естествен език не предполагат непременно друга форма на комуникация.

Якобсон поставя лингвистиката в центъра на всички комуникативни дисциплини. Той много добре си дава сметка, че при изследването на комуникацията не могат да бъдат налагани никакви ограничения на комуникативните средства и на броя на комуникантите. Във връзка с това обръща особено внимание на един факт, често подминаван в семиотичните изследвания – на факта, че комуникацията може да бъде както интерперсонална, така и интраперсонална, т.е. свързана с вътрешната реч. Доскоро в лингвистиката наистина, както отбелязва Якобсон, проблемът за вътрешната реч не се разглеждаше много сериозно и задълбочено. И това е един непростим пропуск, защото още Чарлс Пърс сполучливо определя вътрешната реч като диалог със самия себе си, диалог, който има кардинално значение в езиковата верига и служи за свързващо звено между миналото и бъдещето на човека (Peirce 1965, p. 104).

Роман Якобсон поставя въпроса за определяне на най-общото понятие, обединяващо всички науки за човека, и дава свой отговор на този въпрос – търсеното понятие е комуникацията. Нещо повече: той смята, че определянето и изтъкването на това понятие е било естествена задача на лингвистиката и тя е решена сполучливо от Едуард Сапир. „Всяка културна система – пише Сапир – и всеки отделен случай на поведение в обществото явно и неявно са свързани с комуникацията“, която е „променлива структура“, а самото общество представлява „една доста заплетена мрежа от отношения, отразяващи частичното или пълно разбиране на своите членове в различните по големина и сложност групи“, което „творчески се доказва от отделните комуникативни актове“ (Sapir 1963, p. 104). Особено важна за Якобсон е мисълта на Сапир, че езикът задава най-експлицитния тип комуникативно поведение, без да очертава важноста на другите типове и системи за комуникация и без да ни оставя възможност да пренебрегваме сложността на връзките на тези системи със самия език.

Идеята за важноста и приоритета на понятието комуникация се пренася от лингвистиката в другите хуманитарни зони. Този пренос според Якобсон

е осъществен най-пълно от Клод Леви-Строс, комуто принадлежи многообещаващият опит за цялостно описание на обществото с термините на комуникацията (Levi-Strauss 1958, p. 95). Леви-Строс предлага създаването на нова наука за комуникацията, която да обхваща социалната антропология, икономиката и лингвистиката. Якобсон внася своя коректив, предлагайки последната да бъде заменена с по-широкообхватната наука семиотика. Той напълно приема концепцията на Леви-Строс, според която обществената комуникация се осъществява на три различни равнища: размяна на съобщения, размяна на удобства (а именно на стоки и услуги) и размяна на жени (или в по-обобщен вид, осъществяване на брачни отношения). Така става ясно, че лингвистиката, икономиката и изследването на роднинските и брачните отношения се занимават с едни и същи проблеми на различни стратегически равнища и наистина се отнасят към една и съща област. И на трите нива на комуникацията фундаменталната роля принадлежи на езика.

От казаното следват три основни извода.

Първо, и от онтогенетично, и от филогенетично гледище и трите вида комуникация предполагат предварителното съществуване на езика.

Второ, те се съпровождат от речеви или други видове семиотично поведение.

Трето, всички видове неречево поведение могат да бъдат вербализирани, тоест превърнати в речево поведение – или като изговорена реч, или най-малкото като вътрешна реч.

Когато се говори за поведение – било то речево или от друг тип, естествено, става дума за определена психологическа проблематика. Роман Якобсон ѝ отделя изключително голямо внимание: „Науката за комуникацията – пише той, – и на трите си нива се занимава с разнообразни правила и роли на комуникацията, с ролите на участниците в нея и с правилата на участието им в комуникацията; в същото време, психологията концентрира вниманието си върху самите индивидуални участници, върху тяхната природа, личност и вътрешен свят. Психологията на езика – това е преди всичко научно описание на носителите на езика и затова двете дисциплини, занимаващи се с речевата дейност, по-скоро не се пресичат, а взаимноизгодно се допълват“ (Jakobson 1985, p. 386).

Изложените тук съображения са свързани преди всичко със семиотичните интереси на Роман Якобсон, с един отделен щрих от широката палитра на неговия лингвистичен кръгзор. Запознат най-основно със семиотико-логическата традиция, създадена от мислителите на три последователни века, предшестващи неговото време – Джон Лок, Йохан Хенрих Ламберт, Юзеф Мария Хьоне-Вронски, Бернард Болцано и младия Едмунд Хусерл, Якобсон, според думите на Вячеслав Вс. Иванов, най-активно съдейства за „превръщането на семиотиката от импресионистки набор бележки за различните знакове в се-

риозна наука“ (Ivanov 1985, p. 28) и разработва подробна програма за нейното по-нататъшно развитие. В тази програма лингвистиката заема съвсем особено място и то е обосновано от разбирането на Роман Якобсон за изключително сложните асиметрични релации между езика и мозъка.

ЛИТЕРАТУРА

- BENVENISTE, E., 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris. Chap. II. X.
- BLOOMFIELD, L., 1939. *Linguistic Aspects of Science*. Chicago.
- ИВАНОВ, В., 1985. Лингвистический путь Романа Якобсона. В: ЯКОБ-СОН, Р. О., 1985. *Избранные работы*, стр. 5 – 29. Москва: Прогресс.
- JAKOBSON, R., 1970. Linguistics in its relation to other sciences. In: *Main trends of research in the social and human sciences. Part one: Social sciences*, pp. 419 – 463. Paris – The Hague: Mouton.
- LEVI-STRAUSS, C., 1958. *Anthropologie structurale*. Paris: Gallimard.
- LOCKE, J., 1690. *Essay concerning humane understanding*. London.
- PIAGET, J., 1966. La psychologie. Les relations interdisciplinaires et le système des sciences. *Communication to the International Congress of Psychology held in Moscow*.
- PEIRCE, C. S., 1965. *Collected papers*. I – IV. Cambridge (Mass.).
- SAPIR, E., 1929. The status of linguistics as a science. *Language*, no. 5.
- SAPIR, E., 1963. *Selected Writings*. Berkeley – Los Angeles: „Language“; „Communication“.
- ЯКОБСОН, Р. О., 1985. *Избранные работы*. Под ред. В. А. Звегинцева. Москва: Прогресс [серия „Языковеды мира“].

REFERENCES

- BENVENISTE, E., 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris. Chap. II. X.
- BLOOMFIELD, L., 1939. *Linguistic Aspects of Science*. Chicago.
- IVANOV, V., 1985. Lingvisticheskiy puty Romana Jakobsona. In: JAKOBSON, R. O., 1985. *Izbrannaye rabotay*, pp. 5 – 29. Moskva: Progress.
- JAKOBSON, R., 1970. Linguistics in its relation to other sciences. In: *Main trends of research in the social and human sciences. Part one: Social sciences*, pp. 419 – 463. Paris – The Hague: Mouton.
- JAKOBSON, R., 1985. *Izbrannyye raboty*. Pod red. V. A. ZVEGINTSEVA. Moskva: Progress [seriya „Yazykovedy mira“].
- LEVI-STRAUSS, C., 1958. *Anthropologie structurale*. Paris: Gallimard.
- LOCKE, J., 1690. *Essay concerning humane understanding*. London.

- PIAGET, J., 1966. La psychologie. Les relations interdisciplinaires et le système des sciences. *Communication to the International Congress of Psychology held in Moscow*.
- PEIRCE, C. S., 1965. *Collected papers*. I – IV. Cambridge (Mass.).
- SAPIR, E., 1929. The status of linguistics as a science. *Language*, no. 5.
- SAPIR, E., 1963. *Selected Writings*. Berkeley – Los Angeles: „Language“; „Communication“.

A FEW TOUCHES FROM THE LINGUISTIC UNIVERSE OF ROMAN JAKOBSON

Abstract. The article examines the breakdown of Roman Jakobson on the autonomy of linguistics and its relations with the other human sciences. Jakobson picks up and develops Sapir's idea that the modern linguist cannot confine himself to his traditional field. He interprets autonomy and integration as two mutually complementary concepts.

Keywords: Roman Jakobson; Edward Sapir; linguistic autonomy; human sciences

✉ **Stefana Dimitrova**

Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: stediru@abv.bg